

อยู่ดีมีธรรมคำชีวิต

พระพุทธศาสนา

อยู่เย็น เป็นสุข

อันดับที่ ๑	เมษายน ๒๕๒๕	ธรรมะประดับโลก
อันดับที่ ๒	พฤษภาคม ๒๕๓๔	ทำไมจึงเป็นเช่นนี้
อันดับที่ ๓	มกราคม ๒๕๓๕	ยิ่งให้ยิ่งได้
อันดับที่ ๔	มกราคม ๒๕๓๖	ส่งความสุข
อันดับที่ ๕	มกราคม ๒๕๓๗	แนวทางสร้างสุข
อันดับที่ ๖	มกราคม ๒๕๓๘	ทางเกิดประโยชน์
อันดับที่ ๖	มกราคม ๒๕๓๙	ยอดแห่งความสุข
อันดับที่ ๘	มกราคม ๒๕๔๐	เพื่อความร่วมเย็น
อันดับที่ ๙	มกราคม ๒๕๔๑	คนดีของสมเด็จพระเจ้า
อันดับที่ ๑๐	มกราคม ๒๕๔๒	สำคัญที่จิตอย่าวิกฤติ
อันดับที่ ๑๑	มกราคม ๒๕๔๓	จุดหมายปลายทาง
อันดับที่ ๑๒	มกราคม ๒๕๔๔	กตัญญูต่อแผ่นดิน
อันดับที่ ๑๓	มกราคม ๒๕๔๖	กลัวและกล้ามาจากไหน?
อันดับที่ ๑๔	มกราคม ๒๕๔๗	กาสลักหรือกาสั๊ก เป็นอย่างไร?
อันดับที่ ๑๕	มกราคม ๒๕๔๘	ยอดแห่งสุข
อันดับที่ ๑๖	มกราคม ๒๕๔๙	อยู่ดีมีธรรมคำชูจิต

อยู่เย็นเป็นสุข

อันดับที่ ๑๖

อยู่ดีมีธรรมคำชูจิต

พระเทพคิลก (ระแบบ จิตภาโณ)

วัดบวรนิเวศวิหาร

รวบรวม เรียบเรียง

กองทุนไตรรัตนานุภาพ

เพื่อการศึกษา การเผยแผ่ และพิทักษ์ความมั่นคงของพระพุทธศาสนา

จัดพิมพ์เผยแพร่

มกราคม พุทธศักราช ๒๕๔๕

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖
พระเทพติก (ระแบบ จิตถาโณ)
รวบรวม เรียบเรียง

พิมพ์ครั้งที่ ๑ มกราคม ๒๕๕๙
กองทุนไตรรัตนานุภาพ ๓,๐๐๐ เล่ม
ศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ๓,๐๐๐ เล่ม

กองทุนไตรรัตนานุภาพ
คณะกฐิ วัดบวรนิเวศวิหาร
บางลำพู กรุงเทพมหานคร
โทรศัพท์ ๐-๒๒๘๑-๕๕๑๐

ศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย
พระตำหนักกลาง วัดบวรนิเวศวิหาร
บางลำพู กรุงเทพมหานคร
โทรศัพท์ ๐-๒๒๘๑-๒๑๓๙ โทรสาร ๐-๒๒๘๑-๓๖๗๕

พิมพ์ที่ พรสิวกการพิมพ์
๑๘๔/๑๐ ลาดพร้าว ๘๘ แขวงวังทองหลาง
เขตวังทองหลาง กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๑๐
โทรศัพท์ ๐-๒๕๓๙-๘๖๓๒, ๐-๙๗๙๖-๗๙๙๖ โทรสาร ๐-๒๕๓๘-๑๙๕๑
นางจรรพวรรณ วันทนทวี ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พุทธศักราช ๒๕๕๙

คำนำ

ในช่วงส่งท้ายปีเก่า ต้อนรับปีใหม่ของแต่ละปี ประมาณ ๑๕ ปีมาแล้ว ได้จัดทำหนังสือเล่มเล็กๆ ขนาดไม่โตนัก โดยคาดหวังว่าหากผู้ประสงค์จะอ่านต้องการอ่าน จะใช้เวลาเพียง ๑ ชั่วโมงก็อ่านจบแล้ว เรื่องที่นำมาเสนอจะมีชื่อต่างกันอย่างออกไป แต่มีชื่อรวมว่า **อยู่เย็น เป็นสุข** เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของคนแต่ละคน ในช่วงเทศกาลส่งท้ายปีเก่า ต้อนรับปีใหม่ ในกรอบของคำว่า ส.ค.ส. ที่มักแปลกันว่า **ส่งความสุข** แต่ตามปกติแล้วความสุขเป็นผล หากจะมองจากโครงสร้างของอริยสัจ ความสุขเป็นสาร์ตตะของนิโรธสัจ ที่จะเกิดจากการละสมุทัย เจริญมรรค

หลักการส่ง ส.ค.ส. ในหลักของพระพุทธศาสนา คือหลักอนุเมทนา มุทิตาจิต ปัตติทานมัย ความเปลี่ยนแปลงทางจิต จะเกิดแก่ผู้แสดงมุทิตา อนุเมทนา ปัตติทานมัย มากกว่าจะเกิดแก่คนที่เขาแสดงอนุเมทนา มุทิตาและปัตติทานมัย ซึ่งท่านผู้นั้นคงได้รับผลตามสมควร แก่เหตุที่ท่านได้กระทำ อันเป็นไปตามหลักของกรรม ส.ค.ส. จึงควรเป็นมรรควิธีที่จะนำไปสู่ความสุข อันเป็นผลมาจากการปฏิบัติของคนแต่ละคน จึงได้สรุปเนื้อหาของ ส.ค.ส. ลงในข้อความว่าถ้าท่านอยู่ให้เย็น ท่านจะเป็นสุข

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

การอยู่ให้เย็น คือการดำเนินชีวิตไปบนวิถีแห่ง
สุจริตธรรม อย่างที่พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งแก่พระเจ้าสุทโธทนะ
พระพุทธบิดาว่า พึงประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต อย่า
ประพฤติธรรมให้เป็นทุจริต เพราะธรรมที่ประพฤติดี
แล้ว จะนำความสุขมาให้ทั้งในโลกนี้และในโลกอื่น ดังนี้

หนังสือ อยู่เย็น เป็นสุข เล่มนี้ จัดเป็นอันดับที่ ๑๖
แต่ใน ขณะเดียวกันเป็นการนำเสนอหลักธรรมในรูปของ
ธรรมปริทรรศน์ ตอนแรก ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการได้นำเอา
หลักธรรมที่ใช้ศึกษา ในหลักสูตรนักธรรม ตรี โท เอก ของ
พระภิกษุสามเณร ธรรมศึกษา มาเรียบเรียงเป็นธรรมปริทรรศน์
๑ และ ธรรมปริทรรศน์ ๒

ธรรมปริทรรศน์ ๑ ได้เปลี่ยนแนวการเรียบเรียง โดยนำ
เอาองค์ธรรมในหนังสือนวโกวาทมาเกาะกลุ่ม มีการเปลี่ยนชื่อ
ตามคราวที่พิมพ์เผยแพร่ เป็นสองสว่างกลางใจ เป็นนิเทศธรรม
เมื่อ พ.ศ.๒๕๔๘ เป็นต้น

ธรรมปริทรรศน์ ๒ เป็นการอธิบายธรรมวิภาค ปริเฉทที่
๒ จัดพิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๒๙

ทั้ง ๒ เล่ม ได้จัดพิมพ์เผยแพร่มานานและพิมพ์
หลายครั้งมาแล้ว ขณะนี้คงมีเผยแพร่ด้วยการแจกเป็น
ธรรมทานบ้าง เป็นการจำหน่ายของท่านที่จัดพิมพ์บ้าง
กาลต่อมา ได้นำเอาหลักธรรมที่ใช้ศึกษาในหลักสูตร

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

นักธรรมชั้นเอกมาเรียบเรียง ยังไม่จบเพราะกรอบกว้างขวาง
มาก มองเห็นอุปสรรคค่าพิมพ์รออยู่ข้างหน้า จึงหันมา
เรียบเรียง เรื่องอื่นๆ มาตามลำดับ

แต่ถ้าจะปล่อยไว้รอความพร้อมด้านค่าพิมพ์ อาจจะ
สูญเสียโอกาสเพราะอายุมากขึ้นตามลำดับ จึงตัดสินใจ
นำเอามาทยอยพิมพ์เผยแพร่ไปตามลำดับ เป็นคราวๆ ไป
ตามกำลังค่าพิมพ์ที่จะทำได้ อย่างน้อยก็ตอน ช่วงต้อนรับปีใหม่
โดยเริ่มจากปี ๒๕๔๙ เป็นต้นไป

ดังนั้น ข้อความในหนังสือเรื่อง อยู่เย็น เป็นสุข ตอนที่
๑๖ เล่มนี้ จึงเป็นบทนำของเอกสารที่จัดทำขึ้นตามโครงสร้าง
ของหลักสูตรนักธรรมชั้นเอก เป็นการนำความ เพื่อให้รู้จักกับ
พระพุทธศาสนาตามโครงสร้างหลักๆ และทัศนะจาก
นักปราชญ์ของโลก ที่นับถือศาสนาแตกต่างกัน แต่กลับมี
ความเห็นร่วมกันในความดีเด่นของพระพุทธศาสนา และได้นำ
เสนอสารัตถะของพระธรรมคุณ อันคล้อยตามพระสังฆธรรม ๓
ประการ ด้วยความหวังว่าหนังสือเล่มนี้คงสามารถให้ความรู้
ความเข้าใจ ธรรมานุสสติแก่สาธุชนทั้งหลายได้ตามสมควร

การอยู่เย็น คือการยึดมั่นในหลักธรรมตามที่
พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ประเด็นสำคัญอยู่ที่การมองโลก
และชีวิตคล้อยตามหลักของไตรสิกขา นั่นคือ

การมองสรรพชีวิตในโลกด้วยความเมตตา ไฉตริ

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

มองทรัพย์สินของแผ่นดินของคนอื่น นอกจากของตน
ด้วยความไม่โลภ

มีปัญญาพิจารณาเห็นความจริงของสรรพสัตว์ สรรพสิ่ง
ตามความเป็นจริง

ที่สรุปรวมเป็นรู้บาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์
มิใช่ประโยชน์ ดี ชั่ว ทางแห่งความเสื่อมและทางแห่ง
ความเจริญ แลละนั่นคือสรุปเป็นการครองตนตามหลัก
ไตรสิกขา คือ

ศีล เป็นหลักการอยู่ร่วมกันด้วยการยอมรับนับถือ
สิทธิของกันและกันไม่ล่วงละเมิดกัน ก่อให้เกิดสวัสดิภาพ
การเคารพสิทธิ เสรีภาพของกันและกัน ไม่มีการล่วงละเมิดกัน

ธรรม สมาธิ เป็นการอยู่ร่วมกันด้วยความรู้สึกเป็น
พวกเดียวกัน จนสามารถพัฒนาเป็นความรู้สึกร่วมกันว่า
โลกทั้งดวงเป็นพี่น้องกัน อำนวยให้เกิดสวัสดิการ
มีความสมานสามัคคี เอกภาพทางความคิด กิจกรรม
และผลประโยชน์

ปัญญา เป็นพัฒนาการทางจิตเข้าสู่ความสมบูรณ์
พร้อมของไตรสิกขา จิตพัฒนาไปถึงจุดที่ไม่มีความเป็นเรา
เป็นเขา เป็นสัตว์เป็นบุคคล สัมผัสโลกด้วยปัญญา ความบริสุทธิ์
เมตตากรุณาตามเสด็จรอยยุคลบาทของพระพุทธเจ้า
และพระอริยเจ้าทั้งหลาย แน่นอนขั้นนี้เป็นเป้าหมาย

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

แต่การพยายามก้าวไปบนเส้นทางแห่งไตรสิกขา ตามกำลัง
ความสามารถของแต่ละคนนั้น เป็นมรรควิธีที่จะนำไปสู่การ
อยู่เย็น เป็นสุข ได้ตามสมควรแก่เหตุที่แต่ละคนได้ประกอบ
กระทำ

การพิมพ์หนังสือเล่มนี้ เกิดขึ้นจากกุศลศรัทธาของ
คุณโยมวาณี ลำช้า ที่ได้บริจาคสนับสนุนทุนในการพิมพ์

ขออนุภาพแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย อันสรุปรวม
เป็นไตรรัตนานุภาพ ได้โปรดดลบันดาลอภิบาลรักษาให้
โยมวาณี ลำช้า และครอบครัว ตลอดถึงทุกท่านที่ได้รับ
หนังสือนี้มาอ่าน จงประสบความเจริญงอกงามไพบุลย์
ในธรรม อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศแสดงไว้ดีแล้ว
ตลอดกาลนาน ขอสรรพสัตว์ทั้งปวงจงอยู่ร่วมกันด้วย ความ
เป็นมิตร ประสบผลสัมฤทธิ์เป็นความเจริญด้วยจตุรพิธ
พรชัยทั้ง ๔ ประการ โดยทั่วกันตลอดไป

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตณาโณ)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ผู้ดำเนินงานกองทุนไตรรัตนานุภาพ

เลขาธิการศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย

มกราคม พุทธศักราช ๒๕๔๕

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

อยู่ดีมีธรรมคำชูจิต

หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เป็นผลที่เกิดมาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เมื่อทรงนำหลักธรรมเหล่านั้นมาสั่งสอนแก่พุทธบริษัท จึงเป็นการสั่งสอนจากสัมผัสตรง คือ **ปฏิเวธสัมพุทธธรรม** แสดงว่าหลักธรรมเหล่านั้นเป็นความจริงที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เพราะสุดยอดของความรู้ในโลกมนุษย์คือ

ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการตรัสรู้ และตลอดกาลอันยาวนานของโลก พระพุทธเจ้าเท่านั้นที่ทรงตรัสรู้และมีคำสอนสืบต่อกันมาถึงปัจจุบัน แม้โลกจะเคยมีพระพุทธเจ้ามาแล้วในอดีตแต่คำสอนของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นหาเหลืออยู่ในโลกไม่ หากจะคงเหลืออยู่บ้าง ก็เป็นเช่นเดียวกับคำสอนของพระพุทธเจ้านั่นเอง ทั้งนี้เพราะพระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะทรงตรัสรู้หรือริยัสัจด้วยพระญาณ ๓ เหมือนกัน ดังที่ได้ทรงรับสั่งเล่าให้ท่านปัญจวัคคีย์ฟังในปฐมเทศนา **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร** ความว่า

อยู่เย็น เป็นสุข **อันดับที่ ๑๖**

“จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้น
แก่เราในสิ่งที่เราไม่เคยได้ฟังมาเลยในกาลก่อนว่า นี่คือ
ทุกข์ ทุกข์เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ เราได้กำหนดรู้แล้ว
นี่สมุทัย เหตุเกิดแห่งทุกข์ สมุทัยควรละ และเราก็ได้ละ
แล้ว นี่นิโรธ ความดับทุกข์ นิโรธควรทำให้แจ้ง และเราก็ได้
ทำให้แจ้งแล้ว นี้อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ อันเป็นข้อ
ปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับทุกข์ อริยมรรคเหล่านี้ควรเจริญ
คือควรลงมือประพฤติกปฏิบัติ และเราได้เจริญ คือประพฤติก
ปฏิบัติสมบูรณ์แล้ว”

เมื่อนำมาเรียงเป็นรูปของลำดับญาณ ๓ ท่านเรียงเป็น
สังขญาณ รู้ความจริงในอริยสัจว่าอะไรเป็นอะไร
คือรู้ว่าอะไรเป็นทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคมีองค์ ๘ ประการ
กิจจญาณ รู้กิจคือภาระหน้าที่ ที่ตนจะต้องทำต่อ
อริยสัจแต่ละข้อว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ สมุทัยควรละ นิโรธควร
ทำให้แจ้ง มรรคมีองค์ ๘ ควรเจริญ

กตญาณ รู้ว่าตนได้กระทำไปตามสมควร แก่กรณี
ของอริยสัจแต่ละข้อแล้ว คือทุกข์ที่ควรกำหนดรู้ได้กำหนดรู้แล้ว
สมุทัยที่ควรละตนได้ละแล้ว นิโรธที่ควรทำให้แจ้ง ตนได้ทำให้
แจ้งแล้ว มรรคมีองค์ ๘ ประการที่ควรเจริญตนได้เจริญแล้ว

แต่ญาณทั้งสามประการนี้ จะเกิดขึ้นได้อย่างสมบูรณ์
จริง ก็ต่อเมื่อท่านผู้นั้นได้ปฏิบัติตามหลักของอริยมรรคมีองค์
๘ ประการ จนฉะนี้ก็เป็นเนื้อเดียวกัน ที่ท่านเรียกว่า มัคคสมังคิ
อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

สภาพจิตของท่านผู้นั้นในขณะนั้น มีความสงบตั้งมั่น ไม่
หวั่นไหว ไม่มีกิเลสปราศจากกิเลส สิ่ง que เรียกว่า จักขุ ญาณ
ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ดังกล่าว จึงเกิดขึ้นทำหน้าที่ของตน
ต่ออริยสัจทั้ง ๔ ประการดังกล่าว

ญาณนี้หากเกิดแก่ท่านที่ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง
ท่านเรียกผู้นั้นว่าตรัสรู้ หากเกิดแก่ท่านที่ปฏิบัติไปตาม
ที่ตนได้ศึกษา สดับฟังมาจากคนอื่น ท่านเรียกว่าตรัสรู้ตาม
พระพุทธเจ้า จากการที่พระพุทธเจ้าทรงบรรลุพระญาณ
ดังกล่าว ทำให้ทรงมีความองอาจกล้าหาญ ไม่ครั่นคร้าม
ขามเกรงในสมาคมทั้งหลาย เพราะพระองค์ทรงมั่นพระทัยว่า
ไม่มีใครในโลกจะสามารถคัดค้านพระองค์ในฐานะ ๔ คือ

๑. ทรงปฏิญาณสถานะของพระองค์ว่า เป็นพระ
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า หากธรรมที่พระอรหันตสัมมา
สัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ แต่พระองค์ยังไม่ได้ทรงตรัสรู้ ก็จะ
ไม่ทรงปฏิญาณสถานะนั้น แต่ทรงปฏิญาณว่าเป็นพระ
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า หลังจากทรงตรัสรู้หรืออริยสัจด้วย
พระญาณ ๓ ตามความเป็นจริงแล้ว

๒. ทรงประกาศสถานะของพระองค์ว่าเป็นชีณาสพ
หลังจากทรงบรรลุอัสวักขยญาณ คือพระญาณที่ทรง
ทำให้อาสวะคือกิเลสประเภทต่าง ๆ หหมดไปแล้ว อันเป็น
การยืนยันว่าทรงเป็นพระอรหันตชีณาสพจริง ๆ

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

๓. ทรงแสดงว่า ธรรมเหล่านี้เป็นโทษมีอันตราย สร้างความทุกข์แก่ผู้ปฏิบัติตามในฐานะนั้นๆ ธรรมเหล่านั้น ก็เป็นอย่างนั้นจริงๆ นั่นคือทรงแสดงว่า อะไรเป็นเหตุเกิด แห่งทุกข์ เป็นบาป มีโทษ อกุศลธรรมเหล่านั้นก็เป็น เช่นนั้นจริงๆ

๔. ทรงแสดงว่า ธรรมเหล่านี้เป็นประโยชน์ใน ฐานะใด ธรรมเหล่านั้นก็เป็นอย่างนั้นจริงๆ ไม่เคยเปลี่ยนแปลง เป็นอย่างอื่นทั้งโดยสถานะ อาการ ผลของธรรมเหล่านั้น

ข้อนี้เป็นเหตุให้พระองค์ไม่ทรงครั้นคร้ามขามเกรงว่า ใครจะมากัดค้ำาน ทรงปฏิญาณฐานะของผู้เป็นโจก (คือ หัวหน้า) เปล่งพระสุรสีหนาททรงประกาศพรหมจักร ธรรมจักร ซึ่งสรุปแล้ว คือ

สิ่งใดที่ทรงแสดงว่าเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็ทุกข์จริง
สิ่งใดที่ทรงแสดงว่าเป็นสมุทัย สิ่งนั้นก็เป็สมุทัย
จริง

สิ่งใดที่ทรงแสดงว่าเป็นความดับทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็
ความดับทุกข์จริง

สิ่งใดที่ทรงแสดงว่า เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับ
ทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง

อันเป็นการยืนยันว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ อริยสัจ ๔ และสิ่งที่ทรงนำมาสั่งสอนตลอดกาลอันยาวนาน คือหลักของ อริยสัจ ๔ ที่ทรงตรัสรู้ดีตรัสรู้ชอบมานั่นเอง
อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

หลักธรรมที่ทรงตรัสรู้นั้น เมื่อนำมาเรียกในตอนหลัง ทรงใช้คำเป็นอันมาก เช่น

๑. อมฤตธรรม ธรรมที่ทำให้ผู้บรรลุไม่ให้ตาย อันเป็นการปฏิรูปคำมาจากคตินิยมในศาสนาพราหมณ์ ที่กล่าวถึง เทวดาว่าเป็นอมร คือผู้ไม่ตายเพราะดื่มน้ำอมฤตที่เทวดาและ อสูรช่วยกันทำขึ้น การบรรลุผลสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือ นิพพาน นั้น เป็นการยุติการเกิด ตามนัยแห่งพระพุท - ดำรัสที่ตรัสแก่ท่านปัญจวัคคีย์ ตอนท้ายของพระธัมมจักกัปป - วัตตนสูตรว่า

ก็แลญาณได้บังเกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า การหลุดพ้นของ เราไม่กำเริบอีก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่มิได้มีอีกต่อไป

ความตายเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากความเกิด เมื่อ สามารถทำลายเหตุแห่งความเกิดคือกิเลสได้ ความเกิดก็ไม่มี เมื่อไม่เกิดความตายก็ย่อมไม่มี

๒. ธรรม ดังที่ทรงแสดงแก่ท่านยสกุลบุตรว่า “เราจักแสดงธรรมแก่เธอ” คำว่า ธรรม เป็นคำรวม มีกรอบ ขอบข่ายกว้างที่สุดครอบคลุมทั้งโลกียธรรมและโลกุตระธรรม เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม สรรพสิ่ง สรรพสัตว์ จึงเป็นธรรม ล้วนๆ ที่หมุนไปเป็นไป

๓. พระพุทธศาสนา ที่แปลว่า คำสอนของพุทธะทั้งหลาย ซึ่งหมายความว่า หลักธรรมเหล่านั้น บางระดับบางข้อ ท่านผู้รู้เหล่าอื่น ในอดีตและในขณะนั้นๆ ก็สอนได้ตรงกัน

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

เมื่อสิ่งนั้นเป็นความจริง พระพุทธศาสนาก็ออมรับ ทำให้ คำสอนในพระพุทธศาสนามีแหล่งที่มา ๔ แหล่งด้วยกัน คือ

๓.๑ **ปฏิวัติ** เป็นคำสอนที่ปฏิวัติหลักการ วิธีการที่มีการเผยแพร่กันในสมัยนั้น เช่น ทรงปฏิเสธเรื่องการปล่อย ใจให้หมกมุ่นอยู่ในกามคุณ การทรมานตนเพื่อย่างกิเลส ความมีตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวร เป็นต้น

๓.๒ **ปฏิรูป** เป็นการนำเอาหลักคำสอนที่ในสมัยนั้น มีการสอนการเผยแพร่กันอยู่ก่อนแล้ว แต่ยังมีความบกพร่อง ในเชิงผล อากาทร ทรงนำสิ่งเหล่านั้นมาปรับปรุง เปลี่ยนแปลง เพิ่มเติม เพื่อให้เกิดประโยชน์สมบูรณ์ในสถานะนั้น ๆ เช่น หลักการโบราณที่เรียกว่า **คำสัตย์เป็นคำไม่ตาย** ทรงเพิ่มเติมว่าการจะพูดแต่ละคราวนั้น จะต้องมององค์ประกอบ ของการพูดตามหลัก ๔ ประการ คือ **เรื่องนั้นจริงไหม เป็นธรรมไหม เป็นประโยชน์ไหม ถึงเวลาที่จะพูดไหม** เมื่อพูดไปแล้วคนฟังชอบใจ หรือไม่ชอบใจ โดยเน้นที่ องค์ประกอบหลักเพียง ๔ ประการแรก แต่ถ้าคนฟังชอบใจ ด้วยก็ดีไป แต่บางกรณีแม้คนฟังจะไม่ชอบใจบ้าง แต่เมื่อ องค์ประกอบ ๔ ข้อ สมบูรณ์ก็ให้พูดได้

๓.๓ **ทรงรับรองความจริง** ของคำสอนที่มีอยู่ ก่อนหน้านั้นแล้ว เช่น เรื่องของศีล ๕ เรื่องการทำบุญอุทิศกุศล แก่คนตาย เรื่องการไม่จองเวรกัน การให้ทาน การเลี้ยงดู บุพการี เป็นต้น

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

๓.๕ **หลักฐาน** ที่เป็นผลตรงมาจากการตรัสรู้ เช่น เรื่องของอนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวมิใช่ตน เรื่องนิพพาน อันเป็นการดับเพลิงกิเลสและเพลิงทุกข์ เรื่องปัจจุสมุปบาท เป็นต้น

๔. **นวังคสัตถุศาสน์** คำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีองค์ ๙ ประการ คือ

สูตระ คำสอนที่เป็นพระสูตร

เคยยะ คำสอนที่มีทั้งร้อยแก้วร้อยกรองผสมกัน

เวยยาकरणะ คำสอนที่เป็นร้อยแก้วล้วนๆ

คาถา คำสอนที่มีลักษณะเป็นคาถาล้วนๆ เช่น พระคาถาธรรมบท

อุทาน พระพุทธดำรัสที่ทรงเปล่งด้วยโสมนัสญาณ

อิติวุตตกะ พระสูตรที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า วุตตनुเหตํ ภกวัตตา

ชาดก คือเรื่องที่เคยเกิดมาแล้ว เป็นการนำอดีตชาติของพระพุทธเจ้ามาแล้ว มีทั้งหมด ๕๕๐ เรื่อง

อัปปภูตธรรม เป็นการพูดถึงสิ่งที่มีความอัศจรรย์น่าทึ่ง ไม่เคยมีมาก่อน แต่เมื่อเกิดมีขึ้น ก็กลายเป็นเรื่องอัศจรรย์

เวทัลลละ พระสูตรที่ทรงแสดงในลักษณะถามมา - ตอบไป ผู้ถามได้รับความรู้ ความพอใจ อยากจะถามไปเรื่อย ๆ

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

๕. ปาพจน์ พระธรรมวินัย พระธรรม เป็นการแสดงความจริงตามสมควรแก่ฐานะของธรรมเหล่านั้น พระวินัย เป็นบทบัญญัติ ที่ท่านนิยามไว้โดยสรุปว่า พระพุทธบัญญัติ และอภิสงฆาจารย์คือพระวินัย มีทั้งที่เป็นข้อห้ามมิให้ทำ ใครขึ้นทำก็มีโทษ ข้อนุญาตให้ทำ ใครไม่ทำก็มีโทษ

๖. สัทธรรม ๓ คือ

๖.๑ **ปริยัติสัทธรรม** คือพระพุทธพจน์ที่เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนาทั้งปวง ที่ต้องศึกษาเรียนรู้ ให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ด้วยการเรียนรู้ทางประสาทสัมผัส การทรงจำ การท่องได้ การนำมาคิดให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ

๖.๒ **ปฏิบัติสัทธรรม** การนำเอาคำสอนเหล่านั้นมาประพฤติปฏิบัติตามสมควรแก่ธรรมเหล่านั้น ที่อาจสรุปเป็น เรื่องของศีล สมาธิ ปัญญา หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ

๖.๓ **ปฏิเวธสัทธรรม** ผลที่เกิดขึ้นจากการประพฤติปฏิบัติตามหลักของพระปริยัติสัทธรรมนั่นเอง สรุปรวมเป็นผลเปลี่ยนแปลงภายในจิต ที่เป็นอาการของโลกุตระธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑

๗. พระธรรมวินัย อันเป็นที่สรุปรวมของคำสอน และคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งในกาลภายหลังก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงใช้คำนี้เป็นตัวแทนของพระองค์ ตามนัยของพระพุทธดำรัสที่ตรัสแก่พระอานนทเถระ บนพระแท่นที่เสด็จดับขันธปรินิพพานว่า
อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

“อานนท์ ธรรมและวินัยอันใดที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็น ศาสดาของพวกเธอทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว”

นอกจากนี้ยังมีคำต่าง ๆ เป็นอันมากที่ใช้เรียกคำสอนใน พระพุทธศาสนา เช่น ชินศาสน์ พุทธพจน์ ธรรมยาน พรหมยาน ฤทธิชัยสงครามอันยอดเยี่ยม เป็นต้น ทั้งหมดล้วน หมายถึงพระพุทธศาสนา ในส่วนของศาสนธรรมที่แปลกกัน โดยทั่วไปว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

ศาสนธรรม ที่มีชื่อต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นเอง เมื่อแยก ออกเป็นประเภท จะได้เป็น ๔ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑. ปริยญาตัพพธรรม ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ความจริงของสิ่งนั้น ๆ ที่มีลักษณะเป็นธรรมนิยาม คือ กฎเกณฑ์ธรรมชาติธรรมดา ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปตาม เหตุปัจจัย อันได้แก่กลุ่มของทุกขสังข หรือกลุ่มปัญหา

๒. ปหาตัพพธรรม ธรรมที่เป็นอกุศล บาป กิเลส มีผลเป็นความทุกข์แก่ผู้ทำตามอำนาจของธรรมกลุ่มนี้ คือ กลุ่มของสมุทัยสังขหรือสาเหตุของปัญหา

๓. สัจฉิกาตัพพธรรม ธรรมที่เป็นผลอันเป็น เป้าหมายในการปฏิบัติ จึงเป็นกลุ่มธรรมที่ควรทำให้แจ่มแจ้ง ขึ้นภายในจิต โดยสรุปคือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ และผล ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในฐานะนั้น ๆ โดยอนุโลม นั่นคือนิโรธสังข หรือความไม่มีปัญหา

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

๔. ภาเวตัพพธรรม คือธรรมที่ต้องลงมือประพฤติปฏิบัติ ได้แก่ กุศลธรรมส่วนที่เป็นเหตุทั้งปวง ที่อาจสรุปเป็น อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ไตรสิกขา การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้สมบูรณ์การทำจิตให้ผ่องแผ้ว หรืออัปมาท แม้คำที่เราสรรเสริญพระธรรมว่า

“ธรรมะคือคุณากร ส่วนชอบสาทร ดูกดวงประทีป ชัชวาล แห่งองค์พระศาสดาจารย์ ส่องสัตว์สันดาน”

ก็หมายถึงหลักธรรมในกลุ่มนี้ แต่คำว่า สว่างกระจ่าง ใจ मन เป็นอาการของนิโรธสังข หรือนิพพาน

ธรรมกลุ่มนี้ ก็คืออริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่สุภัททปริพาชก ก่อนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ความว่า

“ตราบใจที่อริยมรรคมีองค์ ๘ ยังมีอยู่ การศึกษา การปฏิบัติชอบตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ก็ยังมีอยู่ ตราบนั้นโลกจะไม่ว่างจากพระอริยบุคคลทั้ง ๔ ประเภท”

ซึ่งก็คือ หลักการ วิธีการในการแก้ปัญหานั้นเอง

หลักธรรมทั้ง ๔ กลุ่มนี้ เมื่อมีการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตามธรรม เป็นประโยชน์อันมีลักษณะเกื้อกูล และอำนวยความสุขให้ตามสมควรแก่ฐานะ โดยทั่วไปพุทธศาสนิกชนมักคุ้นเคยกับพระธรรมคุณ คือคุณของพระธรรม ที่นำมาเป็นบทสวดสรรเสริญพระธรรมกันจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ในความเป็นพระธรรมคุณนั่นเอง

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

ได้ครอบคลุมเนื้อหาของพระธรรม ที่นำมาเสนอไว้แล้วในตอนต้น

พระธรรมคุณนั้น แปลความว่า

“พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่ผู้บรรลุจะพึงเห็นได้เอง ไม่ขึ้นกับกาลเวลา ควรเชยชวนชักชวนให้มาศึกษา พิจารณา ควรน้อมนำมาประพฤติปฏิบัติเป็นธรรมที่วิญญูชนจะรู้แจ่มแจ้งเฉพาะตน”
เมื่อแยกอธิบายความหมายของแต่ละข้อจะพบว่า

๑. สว่างขาโต ภควตา ธัมโม พระธรรม อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงไว้ดีแล้ว

ข้อนี้พึงเห็นการที่ทรงจำแนกเป็นอริยสัจ ๔ เป็นกุศล, อกุศล, อัพยาภุต เป็นความงามในเบื้องต้น, ท่ามกลาง, ที่สุด เป็นธรรมที่แสดงเหตุให้คนได้รับประโยชน์ในปัจจุบัน, กาล ภายหน้า, และประโยชน์สูงสุดคืออมรรคผลนิพพาน หลักธรรมนั้นทรงแสดงไว้อย่างไร ก็คงเป็นอย่างนั้น ทั้งทำคนที่เกี่ยวข้องกับธรรมนั้น ๆ ให้เปลี่ยนแปลงไปตามธรรมเหล่านั้นด้วย เช่น ความเกิด ความแก่ ความตายที่เป็นสภาวะธรรม จะทำสัตว์คนนั้นให้เกิด แก่ ตาย ตามไปด้วย ความดีมีอยู่ในคนใด คนนั้นก็จะเป็นคนดีตามความดีที่ตนมีไปด้วย เป็นต้น

๒. สันติภูฏิกโก เป็นธรรมที่ผู้ศึกษา พิจารณา ปฏิบัติ จะเห็นได้ด้วยตนเองว่าเป็นอย่างไร

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

ข้อนี้เป็นเช่นเดียวกับรูปทั้งหลายที่เห็นด้วยตา เสียงได้ยินด้วยหู กลิ่นสูดดมด้วยจมูก รสลิ้มด้วยลิ้น สัมผัสถูกต้องด้วยกาย ล้วนเป็นสัมผัสตรงที่ทุกคนผู้ต้องการรู้ความจริง จะต้องดู ฟัง ดม ลิ้ม จับต้องด้วยตนเอง เช่น ใครรับประทานเกลือเข้าไป คนนั้นก็ได้ลิ้มรสเค็มด้วยตนเอง ถ้าคนอื่นต้องการทราบว่ารสเค็มเป็นอย่างไร เขาก็ต้องลิ้มด้วยตนเองเท่านั้น จึงจะรู้ได้

๓. อกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา คือให้ผลทันที โดยไม่รอเวลา

แสดงว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา ทรงแสดงอะไรไว้อย่างไร องค์ธรรมเหล่านั้น ก็คงเป็นอย่างนั้น โดยสภาวะของธรรมเหล่านั้นจะไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เช่น ความอดทนเกิดขึ้นแก่ใครก็ตาม ย่อมมีอาการอย่างเดียวกัน จะต่างกันก็ทีปริมาณของความอดทน ว่ามีมากหรือน้อยเท่านั้น ทำนองเดียวกับไฟที่มีความร้อนเป็นลักษณะ ใครจับเข้าก็จะสัมผัสผลคือความร้อนเหมือนกัน เพียงแต่จะมากหรือน้อยเท่านั้น อีกประการหนึ่งในความเป็นผลที่คนทำลงไปจะออกมาเป็น ความถูก ความผิด ความดี ความชั่ว ตามสมควรแก่องค์ธรรมเหล่านั้น ที่สำคัญยังหมายถึงการบรรลุมรรคผลว่า การบรรลุไม่ถูกคั่นด้วยกาลเวลา คือเมื่อมรรคเกิดขึ้นและดับไปแล้ว ผลก็เกิดขึ้นติดต่อกันทันทีโดยไม่มีจิตอื่นมาเกิดคั่นในระหว่างนั้น

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

ชื่อว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้
ดีแล้ว กับไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา จึงเป็นการแสดงถึงสภาวะ
สถานะของพระธรรม ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้และทรงแสดงไว้

๔. เอหิภัสสิโก เป็นหลักธรรมที่พร้อมจะเชิญชวน
ให้มาดูคือมาพิสูจน์ทดสอบ

หลักธรรมคำสอนทุกประเภท ที่ทรงแสดงไว้ในฐานะ
นั้นๆ พร้อมจะพิสูจน์ตนเอง ใครก็ตามที่มีความรู้จริงมาพิสูจน์
ทดสอบว่า ที่ทรงแสดงว่าความเกิด แก่ ตาย เป็นทุกข์นั้น
เป็นทุกข์จริงไหม ? ที่ทรงแสดงว่ากิเลสทั้งหลายเป็นเหตุให้
เกิดทุกข์นั้น เป็นเหตุแห่งทุกข์จริงไหม ? ที่ทรงแสดงว่านิโรธ
เป็นความดับทุกข์นั้น เป็นความดับทุกข์จริงไหม ? และมรรค
มีองค์ ๘ ประการ ที่ทรงแสดงว่าเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับ
ทุกข์นั้น เมื่อคนนำมาประพฤติปฏิบัติแล้ว จะเป็นการดับ
ความทุกข์ในกรณีนั้นๆ จนถึงความดับไปอย่างสิ้นเชิง
หรือไม่? หรือแม้พระพุทธดำรัสเพียงข้อเดียวที่ว่า

ปญฺญา ย ปริสุชฺฌติ คนบริสุทธิ์หมดจดได้ด้วยปัญญา

ให้ลองศึกษา พิจารณา และปฏิบัติดูว่า คนที่มีปัญญา
จริงๆ จะมีความบริสุทธิ์จากกิเลส ในระดับต่างๆ จนถึง
บริสุทธิ์หมดจดอย่างแท้จริงได้ไหม? ซึ่งเมื่อบัณฑิตใน
ส่วนใดของโลกก็ตามได้ศึกษาพิจารณาแล้ว ก็จะยอมรับ
ความจริงในส่วนนี้ แม้คนคนนั้นจะเป็นศาสนิกชนในศาสนา
อื่นก็ตาม เมื่อท่านเหล่านั้นได้ใช้ปัญญาพิจารณาอย่าง

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

มีเหตุผล ก็จะจบลงที่การยอมรับนับถือศรัทธาในพระรัตนตรัย ในที่สุด คนเป็นจำนวนมากที่เริ่มต้นด้วยความรู้สึกต่อต้าน พระรัตนตรัย ทำตนเป็นข้าศึกต่อพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์มาก่อน แต่เมื่อสติปัญญาเหตุผลบังเกิดขึ้นจากการ ศึกษา พิจารณาพระพุทธเจ้าบ้าง พระธรรมบ้าง พระอริยสงฆ์ บ้าง ยอมสละลัทธิศาสนาของตน มาเป็นพุทธศาสนิกชน ออกบวชจนถึงบรรลุมรรคผลเป็นพระอริยบุคคลในระดับต่าง ๆ พึงเห็นได้จากพระอริยสาวกในยุคแรกเพียง ๗ เดือน หลังจาก ทรงแสดงปฐมเทศนา แต่กลับมีอดีตนักบวชในลัทธิอื่น ๓ ลัทธิ เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา จนบรรลุมรรคผลเป็นพระ อรหันต์กันทั้งหมด นั่นคือ

- กลุ่มของพระปัญจวัคคีย์ ซึ่งเป็นนักบวชประเภท ภิกษุมาก่อน

- ท่านปราณชฎิล ๑,๐๐๐ ท่าน ที่เป็นนักบวชประเภท ชฎิลมาก่อน

- กลุ่มของพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะซึ่งเป็น นักบวชประเภทปริพาชกมาก่อน

แม้ในกาลภายหลังและในส่วนอื่นๆ ของโลก ก็มีคนที่ เคยเป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธศาสนา ยอมตนเข้ามาเป็น พุทธศาสนิกชน ตลอดกาลยาวนานของประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

แม้นักปราชญ์ต่างศาสนาในสมัยปัจจุบัน หรือ อดีต
ไกลๆ ที่ท่านได้ศึกษาค้นคว้า พิจารณาหลักธรรมในทาง
พระพุทธศาสนา ก็ได้กล่าวยกย่องสรรเสริญพระพุทธศาสนา
ไว้ต่างกรรม ต่างวาระ ต่างท้องถิ่น ต่างศาสนา ต่างสมัย
กันเป็นจำนวนมาก เช่น

๑. ท่านศาสตราจารย์ คาล กุสตาฟ จุงนักจิตวิทยา
ชาวสวีต (๑๘๗๕ - ๑๙๖๑) ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธ-
ศาสนาไว้ว่า

“พระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์มาก พระองค์
เป็นบุคคลที่มีตัวตนอยู่จริงในประวัติศาสตร์ ฉะนั้น จึงเป็น
การง่ายที่คนทั้งหลายจะเข้าใจ พระคริสต์เป็นบุคคลที่มี
ตัวตนจริงในประวัติศาสตร์ และเป็นเทวดาในขณะเดียวกัน
ฉะนั้นจึงยากมากที่จะเข้าใจ”

“ในฐานะที่เป็นนักศึกษาศาสนาเปรียบเทียบข้าพเจ้า
เชื่อว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สมบูรณ์มากที่สุดที่โลก
เคยพบเห็นมา ปรัชญาของพระพุทธเจ้า ทฤษฎีวิวัฒนาการ
และกฎแห่งกรรมยิ่งใหญ่อลัทธิอื่นอย่างห่างไกล”

๒. แมกซ์ มิลเลอร์ ศาสตราจารย์ทางนิรุกติศาสตร์
ชาวเยอรมัน (๑๘๓๒ - ๑๙๖๑) ได้กล่าวถึงศาสนธรรมใน
พระพุทธศาสนาไว้ว่า

“ประมวลศีลธรรมของพระพุทธเจ้าสมบูรณ์มาก
ที่สุด ที่โลกเคยรู้จักมา”

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

๓. อัลเบิร์ต ชไวเซอร์ นักเทววิทยา นักสอนศาสนา แพทย์ และนักดนตรี ชาวฝรั่งเศส ได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพ ปี ๒๔๙๕ ได้กล่าวถึงพระพุทธศาสนาไว้ว่า

“พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงออกซึ่งสัจธรรมอันมีคุณค่าเป็นนิรันดร และทรงทำให้จริยธรรมมีใช้ของอินเดียนเท่านั้น แต่เป็นของมนุษยชาติก้าวหน้าไปพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้หนึ่งในบรรดาอัจฉริยะทางศีลธรรมที่โลกเคยได้มา”

๔. เอช. จี. เวลส์ นักประพันธ์ นักหนังสือพิมพ์ และนักประวัติศาสตร์ ชาวอังกฤษ (๑๘๖๖ - ๑๙๔๖) ได้กล่าวถึงพระพุทธศาสนาไว้ว่า

“พระพุทธศาสนาได้กระทำไว้มาก ยิ่งกว่าอิทธิพลอื่นใดที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ เพื่อความก้าวหน้าแห่งอารยธรรมโลกและวัฒนธรรมที่แท้จริง”

๕. อัลดัส ฮักซลีย์ นักเขียนนวนิยาย ชาวอังกฤษ (๑๘๙๔ - ๑๙๖๓) ได้กล่าวถึงพระพุทธศาสนาไว้ว่า

“ในบรรดาศาสนาที่ยิ่งใหญ่ของโลกทั้งหมด พระพุทธศาสนาเพียงศาสนาเดียว ที่ดำเนินไปโดยปราศจากการเบียดเบียนทางศาสนา การตรวจ การควบคุมและการซักถาม สอบสวน ในแง่เหล่านี้ทั้งหมด ประวัติของพระพุทธศาสนายิ่งใหญ่มาก เหนือศาสนาอื่น ซึ่งดำเนินไประหว่างประชาชน ผู้ติดอยู่กับระบบทหาร”

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

๖. เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ นักปรัชญา นักเขียน นักวิทยาศาสตร์ และนักต่อต้านคัดค้านอาวุธนิวเคลียร์ ชาวอังกฤษ (๑๘๗๒ - ๑๙๗๐) ได้กล่าวถึงพระพุทธศาสนาไว้ว่า

“พระพุทธศาสนา เป็นการรวมกันของปรัชญาแบบเก่งความจริงกับวิทยาศาสตร์ พระพุทธศาสนานั้น สนับสนุนวิธีการทางวิทยาศาสตร์ และติดตามวิธีการนั้น จนถึงที่สุด ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นศาสนาแห่งเหตุผล

ในพระพุทธศาสนา เราได้รับคำตอบที่น่าสนใจ เช่น จิตกับวัตถุคืออะไร? ระหว่างจิตกับวัตถุนั้น อย่างไรกัน? เอกภพเคลื่อนไปหาจุดหมายปลายทางหรือไม่? พระพุทธศาสนาพูดถึงเรื่องที่ยังวิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถหาคำตอบได้ เพราะความจำกัดแห่งเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ ชัยชนะของพระพุทธศาสนาเป็นชัยชนะทางจิตใจ”

๗. เจ. โรเบิร์ต ออพเพนไฮเมอร์ นักฟิสิกส์ ชาวอเมริกัน ผู้นำในการพัฒนาระเบิดปรมาณู (๑๙๐๔ - ๑๙๖๗) ได้กล่าวถึงหลักสังสารวัฏที่พระพุทธศาสนาแสดงไว้ เทียบเคียงกับหลักฟิสิกส์ที่ท่านถนัดไว้ว่า

“ยกตัวอย่าง เช่น เราถามว่า ฐานะของอิเล็กตรอน เป็นอันเดียวกันใช่ไหม? เราจะตอบว่าไม่ ถ้าเราจะถามว่า ฐานะของอิเล็กตรอน เปลี่ยนไปพร้อมกับกาลเวลาหรือไม่? เราจะต้องตอบว่าไม่ ถ้าเราจะถามว่า ฐานะของ

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

อิเล็กทรอนิกส์พกใช้หรือไม่? เราจะต้องตอบว่าไม่ ถ้าเราถามว่า มันเคลื่อนไหวใช้หรือไม่? เราจะต้องตอบว่าไม่ พระพุทธเจ้า ก็ได้ประทานคำตอบเช่นเดียวกัน เมื่อทรงได้รับคำถาม เกี่ยวกับสถานการณ์แห่งตัวตนของมนุษย์ภายหลังความตาย แต่คำตอบเหล่านั้นมิใช่คำตอบที่คุ้นกับจารีตประเพณีของวิทยาศาสตร์ สมัยศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘”

๘. อาเธอร์ โชเพนเฮาว์ นักปรัชญา ชาวเยอรมัน (๑๗๘๘ - ๑๘๖๐) ท่านมองพระพุทธศาสนาจากสายตาของนักปรัชญาที่เด่นมากคนหนึ่ง โดยชี้ให้เห็นว่า

ข้าพเจ้าจะถือเอาผลของปรัชญาแห่งข้าพเจ้าว่าเป็นมาตรฐานแห่งความจริง ข้าพเจ้าก็ควรมีข้อผูกพันที่ต้องยอมรับพระพุทธศาสนาว่าเด่นเป็นพิเศษเหนือศาสนาที่เหลือ

อย่างไรก็ตาม ก็เป็นที่น่ายินดี ตามความเห็นของข้าพเจ้า ที่ได้พบว่าคำสอนของข้าพเจ้า เข้ากันได้อย่างใกล้ชิดกับศาสนาซึ่งมนุษย์ส่วนมากนับถือ การเข้ากันได้นี้ ต้องเป็นที่น่าพอใจมาก เพราะในการคิดปรัชญานั้น ข้าพเจ้ามิได้อยู่ในอิทธิพลของพระพุทธศาสนาแน่นอน

พระพุทธศาสนาคือแผนการดำเนินชีวิต ด้วยวิธีที่จะได้ผลประโยชน์สูงสุดจากชีวิต พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความฉลาดปราดเปรื่อง ที่เพียบพร้อมไปด้วยความ

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

รู้สึกและปัญญา พระพุทธเจ้ามิได้สอนเพื่อเกลี้ยกล่อม
ผู้นับถือศาสนาอื่นให้มาเป็นพุทธศาสนิก แต่เพื่อให้ผู้ฟัง
รู้แจ้งเห็นจริง

๙. อัลเบิร์ต ไอนสไตน์ นักฟิสิกส์ ชาวเยอรมัน
ผู้เสนอทฤษฎีสัมพัทธภาพ (๑๘๗๙ - ๑๙๕๕) ได้กล่าวถึง
พระพุทธศาสนาไว้ว่า

ศาสนาในอนาคตจะต้องเป็นศาสนาสากล ศาสนา
นั้นควรอยู่เหนือพระเจ้าที่มีตัวตน และควรละเว้นคำสอน
แบบสำเร็จรูป ที่ให้เชื่อตามเพียงอย่างเดียว และแบบ
เทววิทยา คืออ้างเอาเทวดาเป็นหลักใหญ่ ศาสนานั้นเมื่อ
ครอบคลุมทั้งธรรมชาติและจิตใจ จึงควรมีรากฐานอยู่บน
ความสำนึกทางศาสนาที่เกิดจากประสบการณ์ต่อสิ่ง
ทั้งปวง คือทั้งธรรมชาติและจิตใจ อย่างเป็นหน่วยรวม
ที่มีความหมาย

พระพุทธศาสนาตอบข้อกำหนดนี้ได้ ถ้าจะมีศาสนา
ใด ที่รับมือได้กับความต้องการทางวิทยาศาสตร์สมัย
ปัจจุบัน ศาสนานั้นก็ควรเป็นพระพุทธศาสนา

๑๐. ยาวฮาล เนห์รู นักการเมือง นักคิด อดีต
นายกรัฐมนตรีอินเดีย (๒๔๓๒ - ๒๕๐๗) ได้ยกย่อง
พระพุทธศาสนาไว้ว่า

“เราอยู่ในยุคสมัยแห่งการขัดแย้งและสงคราม
ยุคสมัยแห่งการเกลียดชังและความรุนแรง ซึ่งแผ่กระจาย

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

อยู่ทั่วโลก ยังไม่เคยเลยที่ความต้องการของเราทั้งหมด
ในอันที่จะหวนระลึกถึงพระธรรมคำสั่งสอนอันอมตะ ซึ่ง
องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด และผู้
ประเสริฐสุดของลูกอินเดียนทั้งหลาย ได้ทรงประทานแก่เรา
แก่ท่าน และแก่คนทั้งโลก

คำสั่งสอนเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว ก็ยังคงเป็น
คำสอนที่ยังมีชีวิตอยู่ ยังคงได้รับการเทิดทูนบูชาอยู่ใน
หัวใจของเรา และเราก็ยังคงได้รับความบันดาลใจจาก
คำสอนนี้อยู่ ในอันที่จะเผชิญกับปัญหาและอุปสรรค
ทั้งหลายแหล่ ที่คุกคามและครอบงำเราอยู่”

ท่านยังได้กล่าวถึงความประทับใจในพระพุทธรูปเจ้า
พระธรรมของท่านไว้ในหนังสือที่ท่านเรียบเรียงว่า

“พระประวัติของพระพุทธรูปเจ้า ชวนให้ข้าพเจ้าสนใจ
ตั้งแต่ครั้งยังเด็ก ข้าพเจ้าติดใจองค์กุมารสิทธัตถะ ซึ่งได้
พัฒนาเป็นพระพุทธรูปเจ้า หลังจากที่ได้เผชิญกับการต่อสู้
ความทุกข์ทรมานภายในจิตใจมากมาย”

หนังสือ ประทีปแห่งทวีปเอเชีย ของ เอ็ดวิน
อาร์โนลด์ ได้กลายเป็นหนังสือโปรดของข้าพเจ้าเล่มหนึ่ง
หลังจากนั้นเมื่อข้าพเจ้าเดินทางมากมายหลายครั้งภายใน
ประเทศ ข้าพเจ้าก็ชอบไปเยือนสังเวชนียสถานหลายแห่ง
ที่เกี่ยวข้องกับพระประวัติของพระพุทธรูปเจ้า บางครั้งก็ยังอุตสาห
์อ้อมกววนไป เพื่อจะไปเยือนสถานที่ดังกล่าว

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

พระพุทธศาสนานั้น ขาดพลัง ท้อถอย และมองโลก
ในแง่ร้ายหรืออาจมีผู้กล่าวเช่นนี้ แต่เมื่อข้าพเจ้าระลึกถึง
พระพุทธเจ้า ความรู้สึกดังกล่าวก็หาเกิดขึ้นในใจของข้าพเจ้า
ไม่

พระพุทธเจ้าเสด็จสถิตเหนือบัลลังก์ดอกบัว สงบและ
ไม่แสดงความรู้สึก ทรงอยู่เหนือโมหะและตัณหา ทรงหลุดพ้น
จากพายุร้าย และการต่อสู้ดิ้นรนของโลก เหมือนกับจะ
อยู่ไกลเหลือเกิน สุดเอื้อม เอื้อมไม่ถึง แต่เมื่อเรามองดูอีก
มองดูเบื้องหลัง โคมหน้าที่สงบนิ่งไม่ไหวติงนั้น เรากลับรู้สึก
ว่ามีอารมณ์เร้าร้อนประหลาด และมีอำนาจกว่าอารมณ์
เร้าร้อนทั้งหลายที่เราเคยรู้จัก

ดวงเนตรของพระองค์ปิดสนิท แต่อำนาจบางอย่างของ
พระทัยดูเหมือนจะเพ่งมองออกมา และมีพลังอันใหญ่หลวง
แผ่ซ่านไปเต็มกรอบ เวลาล่วงไปแต่พระพุทธเจ้าดูเหมือน
จะไม่อยู่ไกลเลย พระสุรเสียงของพระองค์แว่วอยู่ในหูเรา
เตือนเราไม่ให้วังวนในการต่อสู้ แต่ให้เผชิญหน้าด้วยดวงตา
อันสงบ และเปิดโอกาสอันยิ่งใหญ่ยิ่งขึ้นต่อไปในชีวิต ที่จะ
เจริญก้าวหน้าไปได้

พระพุทธพจน์นั้น พระเมตตากรุณาทั่วพิภพต่อบุคคล
ทั้งปวงเป็นอุดมคติแห่งความถูกต้องและความสงบระงับ
พระพุทธเจ้าทรงให้เหตุผล ตรรกศาสตร์ และประสบการณ์
ทรงชักชวนให้ทุกคนค้นหาสัจธรรมในจิตของตนเอง นำอัจฉรย์

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

ที่พุทธปรัชญาได้นำเราเข้าไปสู่อคติทางฟิสิกส์และปรัชญาสมัยใหม่บางประการ

วิธีของพระพุทธเจ้านั้น เป็นการวิเคราะห์ทางจิตวิทยาประการหนึ่ง และเป็นเรื่องมหัศจรรย์อีกนั่นแหละ ที่เราได้เห็นว่าพระพุทธเจ้าได้รู้แจ้งแทงตลอดอย่างลึกซึ้งซึ่งเพียงไรในวิชาการวิทยาศาสตร์สมัยล่าสุด

"จำเป็นที่จะต้องอาศัยพระพุทธวจนะ จึงจะมองปัญหาของแต่ละคน ของแต่ละชาติ และปัญหาระหว่างชาติในทุกวันนี้ได้จากแง่มุมที่ถูกต้อง"

ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๘ ได้มีการประชุมของนักปราชญ์ในส่วนต่าง ๆ ของโลก ๔๘ ประเทศ มีการศึกษาวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นอันมาก ในที่สุดทัศนะด้านสังคมได้มีมติร่วมกันว่า "ในกาลต่อไปไม่นานนักโลกจะประสบกับวิกฤตการณ์ ๓ เรื่องใหญ่ ๆ คือ วิกฤตการณ์ทางสังคม ทางอารมณ์ และทางจิตวิญญาณ เมื่อวิกฤตการณ์ทั้งสามนั้นเกิดขึ้น สิ่งที่จะช่วยโลกให้รอดได้ มีเพียงแต่พุทธธรรมเท่านั้น" เป็นต้น

ทัศนะทั้งหมดนี้ เป็นผลที่เกิดมาจากการศึกษาพิจารณาจากพระพุทธเจ้าบ้าง พระธรรมบ้าง ผลสำเร็จจากการปฏิบัติธรรมของท่านเหล่านั้นบ้าง แม้จะมีความแตกต่างกันของสิ่งที่นำมาพิจารณา แต่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในด้านเนื้อหา ประการสำคัญในการศึกษา ดู ชม พิสูจน์ อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

ควรจะผ่านระบบการศึกษา ที่มีการเรียกด้วยชื่อที่ต่างกัน
ถ้าเป็นปัญญาต้องเป็นระดับ

- สุตมยปัญญา การเรียนรู้ทางประสาทสัมผัส คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย
- จินตมยปัญญา การนำเรื่องเหล่านั้นมาคิดพิจารณาด้วยใจ ในกรณีที่เรียกว่าปริปัญญา คือ ความรอบรู้ หรือรู้รอบจะต้องผ่านระบบ
- ญาตปริปัญญา คือการเรียนรู้จากสิ่งที่ตนได้เห็น ได้ยิน ได้สดคม ได้ลิ้ม ได้จับต้อง
- ตีรณปริปัญญา การนำเรื่องเหล่านั้นมาตรวจสอบ พินิจพิจารณา ไตร่ตรอง เทียบเคียง วิเคราะห์ วิจัย

การเรียนรู้ เรียกปัญญาก็ดี ปริปัญญาก็ดี เป็นอันเดียวกันกับการเรียนรู้ที่ทรงใช้คำว่า พานุสัจจะ ที่ทำให้ท่านผู้เรียนรู้เป็นพหูสูตโดยผ่านระบบการ

“เรียนรู้ทางประสาทสัมผัส ๕ ดูด้วยตา จำไว้ด้วยใจ จนมีความแม่นยำ แสดงออกมาคล่องปาก แล้วนำเรื่องที่เรียนรู้ จำ ทรงท่องได้ มาคิด พิจารณา เทียบเคียง จนเกิดความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมเหล่านั้น ทั้งอรรถะ คือเนื้อหา และพยัญชนะ คือภาษาที่ใช้สื่อสารเนื้อหานั้น ๆ ตามความเป็นจริงของสิ่งเหล่านั้น การเรียนรู้ที่เรียกว่า เอหิภัสสิโก เมื่อกล่าวในแง่ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็คือพระปริยัติธรรม คือ การเรียนรู้ศาสนธรรมทั้งปวงนั่นเอง”

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

๕. โอปนยิโก ควรน้อมมาประพฤติปฏิบัติ หรือน้อม
หลักธรรมเหล่านั้นมาไว้ในวิถีชีวิตของตน

พระธรรมคุณบทนี้ เกิดขึ้นมาจากการศึกษาเรียนรู้
จนเกิดการยอมรับนับถือศรัทธา ปรรอณาที่จะได้รับผลจาก
การละบาปบำเพ็ญบุญ ทำจิตให้ผ่องแผ้วด้วยตนเอง
ซึ่งเหมือนกับคนที่เรียนวิธีปรุงอาหาร แล้วรับประทานอาหาร
เหล่านั้น แต่ในภาคปฏิบัตินี้ออกจะมีปัญหาจนมีการพูดกัน
แพร่หลายที่ว่า ทำดีไม่ได้ดี หรือ ทำชั่วได้ดี หลักธรรมในส่วน
ที่เป็นปริยัติสัทธรรมนั้น เราสามารถศึกษา เรียนรู้ให้มี
ความรอบรู้แตกฉานหลากหลายมากเท่าไร ก็เป็นการทำให้
ท่านผู้รู้มากเป็นนักปราชญ์ นักวิชาการ คลังพระสัทธรรม
จนบางครั้งได้รับการยกย่องว่า ตู๋พระไตรปิฎกเคลื่อนที่

แต่ภาคปฏิบัตินั้น จะต้องเข้าใจว่า พระธรรมโดยเฉพาะ
ในส่วนของกุศลธรรมฝ่ายเหตุ หรือกลุ่มของมรรคัสัจ
มีลักษณะเหมือนยาที่ท่านเรียกว่าเป็นโอสถอันประเสริฐ
แต่การใช้อยานั้น ยากจะมากอย่างไรก็ตาม เราไม่ต้องนำมาใช้
ทั้งหมด แต่เป็นการใช้หลังจากผ่านการศึกษาอาการของโรค
สมุฏฐานของโรค เป้าหมายที่เราต้องการ คือการหายจาก
โรคก่อน แล้วจากนั้นจึงเลือกยาที่ใช้รับประทาน ฉีด ตาม
สมควรแก่สมุฏฐานของโรค

ดังนั้น ในภาคปฏิบัติมักจะพบคำว่า “ปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตามธรรม” เช่น

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

เมตตา ต่อคนทั่วไปเป็นอาภรณ์ คือ ให้สร้าง
ความรู้สึกเมตตาหวังดีต่อสรรพชีวิตทั้งหลาย ต้องการ
ให้เขาอยู่ในโลกอย่างไม่มีเวร ไม่มีภัยกัน ไม่เบียดเบียนกัน
ให้ทุกชีวิตอยู่ดีมีสุขตามสมควรแก่ฐานะของตน แต่การมี
เมตตานี้ ต้องไม่มากไม่น้อยเกินไป และใช้อย่างมีเหตุผล
เหมาะสมแก่ฐานะของบุคคล กาลเทศะ เป็นต้น หลักธรรม
ในทางพระพุทธศาสนา จึงเน้นที่ทางสายกลาง และมี
สติปัญญาในการใช้ธรรม อย่างที่ท่านเน้นว่า “ทำดีให้ถูกที่
ทำดีให้ถูกกาลเทศะ ทำดีให้ถูกคน ทำดีให้ถูกดี และพอดี”
การทำความดีในลักษณะนี้จะได้ดีเสมอ ภาคปฏิบัติจึงเป็น
เหมือนกับการปลูกพืช อย่างที่ทรงแสดงว่า

“เหมือนบุคคลปลูกพืชชนิดใดชนิดหนึ่งลงในดิน
แล้ว เขาย่อมได้รับผลของพืชชนิดนั้น คนทำความดีก็ได้รับ
ผลดี คนทำความชั่วก็ได้รับผลชั่ว”

ดังนั้น บทธรรมคุณที่ว่า โอปนยิโก คือพระปฏิบัติ
สังฆธรรม ได้แก่ การน้อมนำธรรมเหล่านั้นมาปฏิบัติ โดยต้อง
เป็นการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตาม
ธรรม แล้วอานิสงส์แห่งการปฏิบัติธรรมในกรณีนั้น ๆ ก็จะมี
บังเกิดขึ้น

๖. ปัจจัยตั้ง เวทิตัพโพ วิญญูหิ เป็นธรรมที่วิญญูชน
คือ ผู้ฉลาดจะรู้ได้ด้วยตนเอง

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

ข้อนี้ เป็นการเน้นถึงผลที่คนจะได้รับ เป็นความสุข ความเจริญ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข หรือแม้เป็นการเสื่อมลาภ เสื่อมยศ ถูกนินทา ประสบความทุกข์ คนเหล่านั้นจะประสบ ผลอันเกิดขึ้นจากการกระทำ การปฏิบัติของตนด้วยตน เช่นเดียวกับการที่คนได้สัมผัสรสเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม ด้วยลิ้นของตนเองเช่นเดียวกัน เพียงแต่ผลของการปฏิบัติ ธรรมฝ่ายดี จะออกมาในรูปของลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ด้วยตนเองและคนที่ประพฤติปฏิบัติตนเกลือกกลั้วด้วย บาปอกุศล เขาจะได้รับผลเป็นความเสื่อมจากลาภ ยศ ถูกนินทาและได้รับความทุกข์ด้วยตนเอง ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

**“อันความผิดพลาดพลั้งทั้งหลายแล้ว
ใช้ดวงดาวในท้องห้องเวहन
มาเกี่ยวข้องพ้องพานบันดาลดล
แท้จริงผลของกรรมเราทำเอง”**

ดังนั้น บทว่า สันติฎฐิโก และ ปัจฉัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิ จึงเป็นพระปฏิเวธสังฆธรรม อันเป็นผลที่เกิดขึ้นมาจากการศึกษา การปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ในพระปริยัติสังฆธรรม พระปฏิบัติสังฆธรรม ของพุทธบริษัทนั่นเอง

เมื่อกกล่าวโดยสรุป คุณลักษณะ หน้าที่ ผล ที่ได้สัมผัส สวรรัตถะของศาสนธรรม แบ่งเป็น ๔ ลักษณะ คือ

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

๑. **สีวากขาตธรรม** เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงจำแนกแสดงไว้ดีแล้ว มีความถูกต้องสมบูรณ์ ไม่มีความวิปริตเปลี่ยนแปลงไปจากที่ทรงแสดงไว้ อะไรทรงแสดงอะไรไว้ อย่างไรก็คงเป็นอย่างนั้น

๒. **ศีลเลขธรรม** เป็นหลักธรรมที่ทำหน้าที่ขัดเกลาสิ่งที่ตรงกันข้ามกับตน แต่ไม่ปรากฏร่วมกันในจุดเดียวกัน ในขณะที่เดียวกันเช่น ความเมตตา กับพยาบาท เป็นข้าศึกกัน ในขณะที่ใดที่จิตมีเมตตา ในขณะที่นั้นย่อมไม่มีพยาบาทอยู่ด้วยสำหรับสามัญชนแล้ว ภายในจิตมีการต่อสู้กันอยู่ระหว่างความดีกับความชั่วเสมอ หากมีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งชนะเด็ดขาดไม่อันเป็นการแสดงให้เห็นการต่อสู้ การขัดเกลาที่ระหว่างความดีกับความชั่ว

๓. **นิยยานิกธรรม** เป็นหลักธรรมที่จะนำใจคนออกไปสู่ความดีหรือความชั่ว สุดแต่ว่าฝ่ายใดจะมีอิทธิพลมากกว่ากัน แต่ข้อที่ท่านเน้นมากเป็นพิเศษ คือกุศลธรรมที่ทำหน้าที่ขจัดอกุศลออกไปจากใจ ในรูปของการลด ละ บรรเทา สงบ ระวัง จนถึงดับไปในที่สุด ช่วยให้คนเหล่านั้นสามารถถอยออกไปจากอำนาจของกิเลส และความทุกข์ไปตามลำดับ จนกิเลสหมดไปจากจิต หลุดพ้นจากความทุกข์ระดับต่างๆ จนถึงหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

๔. สันติธรรม เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการศึกษา ปฏิบัติ จนสัมผัสกับความสงบอันเกิดจากกิเลสลดลง ความดีเพิ่มขึ้น จนถึงกิเลสหมดไป ใจมีความบริสุทธิ์อย่างแท้จริง ทำให้ ผู้ปฏิบัติได้รับความสุขอันเกิดจากผลของ ศีล สมาธิ ปัญญา และเมื่อศีล สมาธิ ปัญญาสมบูรณ์ จะสัมผัสผลตามที่ ทรงแสดงไว้ว่า

นิพพานํ ปรมํ สุขํ นิพพานเป็นความสุขอย่างยิ่ง
นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ สุขยิ่งไปกว่าความสงบไม่มี
ดังนั้น พระสังฆธรรม ๓ หรือศาสนธรรม หรือพุทธธรรม นั้น เมื่อเรียงตามโครงสร้างของพระสังฆธรรม จะพบว่า

ปริยัติสังฆธรรม คือศาสตร์ ในที่นี้คือหลักพุทธศาสตร์
ปฏิบัติสังฆธรรม คือศิลปะ ในการนำศาสตร์นั้นมาสู่ ภาคปฏิบัติ เมื่อทำได้ ทำดี ทำเป็น โดยอาศัยศิลปะในการ ปฏิบัติ จะเกิดผลเป็น

ปฏิเวธสังฆธรรม อันเป็นผล เหมือนความอิม การหาย จากโรค ความสุข ความสะอาด การเดินไปถึงจุดหมาย ปลายทาง หากไม่มีความผิดพลาดในตัวศาสตร์หรือทฤษฎี และภาคปฏิบัติคือศิลปะแล้ว ผลจะลงตัวตามที่ทรงแสดง เสมอไป ไม่ว่าจะโดยใคร เมื่อไร ที่ไหน อย่างไร ก็ตาม

พระธรรมย่อรักษายู่ประพฤติธรรม
พระธรรมที่บุคคลปฏิบัติดีแล้วย่อมนำความสุขมาให้
นี่คือผลดีแห่งการประพฤติธรรม

อยู่เย็น เป็นสุข อันดับที่ ๑๖

บัวบูชา

ให้สร้างเศก

สัญลักษณ์

เป็นบัวทอง

พุทธธรรม

สิ้นทุกข์

คู่ไทย

รองบาท

คำจุนโลก

สบสุขสนอง

คือใจปอง

พระศาสดา